

Socialinio darbo sistema Lietuvos visuomenės kaitos kontekstu

Birutė Švedaitė

Edukologijos doktorantė
Vilniaus universiteto Edukologijos katedra
Didlaukio g. 47, LT-08303 Vilnius
Tel. 267 52 44

Straipsnyje aptariamas socialinis darbas kaip specifinė, profesionali veiklos forma modernioje visuomenėje ir vertinama socialinio darbo situacija Lietuvoje. Pasirinkta tema analizuojama remiantis sociologine socialinių sistemų teorija (pagrindinis atstovas – Niklas Luhmannas).

Įvadas

Socialinis darbas Lietuvoje – labai jauna profesinės veiklos sritis, gyvuojanti vos pirmą dešimtmetį. Plačiąjį Lietuvos visuomenei socialinio darbuotojo veikla atrodo labai neapibrėžta. Pastebima, kad ir patiems socialinio darbo specialistams ir netgi juos rengiančioms institucijoms sunku atsakyti į rodos, elementarų klausimą – kas yra socialinis darbas? Tam yra keletas priežasčių.

Iš dalies tai pateisina profesijos jaunumas. Panašius saviieškos laikus teko išgyventi psichologijai, sociologijai, psichoterapijai ir net pedagogikai. Dabar minėtų profesijų praktinė ir mokslinė veikla žinoma, pripažinta ir nekelia abejonių nei plačiąjį visuomenei, nei akademiškai aplinkai.

Socialinis darbas neginčijamai asocijuojasi su pagalbos teikimu. Tačiau to nepakanka apibrėžti socialinį darbą kaip specifinę, profesionalią veiklos sritį, nes plačiuoju požiūriu pagalbą teikia ir minėtos profesijos.

Kitaip nei šios profesijos, socialinis darbas beveik neturi originalių (pačių sukurtų) praktinio darbo metodų. Dažniausiai jie pasiskolinti iš psichologijos, pedagogikos, sociologijos ir adaptuoti socialinio darbuotojo veiklai. Tai, kad nėra specifinių metodų, ap sunkina socialinio darbo identiteto paiešką (M. Galuske, 2002).

Bandyamas apibrėžti socialinį darbą aprašant socialinių darbuotojų veiklą taip pat labiau klaidina nei įneša aiškumo. Socialiniai darbuotojai dirba su įvairaus amžiaus žmonėmis ir padeda jiems spręsti įvairiausias problemas, paprastas ir sudėtingas. Socialiniai darbuotojai tarsi jaučiasi atsakingi už viską, kas žmogaus kasdienybėje gali atsiskleisti kaip problema (Galuske, 2002). Kiekviena gyvenimo problema gali virsti socialinio darbo projektu, juo labiau kad dažnai problemą identifikuoja ir išryškina pats socialinis darbas, tokiu būdu pasirūpindamas savo veiklos legitimumu (M. Bommers, A. Scherr, 2000).

Be to, nė viena praktinės veiklos sritis visuomenėje nėra socialinio darbo monopolija. Pe-

dagogai „turi“ mokyklas, gydytojai – ligonines ir poliklinikas, psichoterapeutai – žmogaus psichiką, teisininkai – teisinį reglamentavimą, policininkai – atsakomybę už viešąją tvarką ir saugumą. Socialinis darbas veikia visur – mokykloje, ligoninėje, policijoje, kalėjime, vaikų teisių apsaugoje, psichiatrijos klinikoje ir t. t.

Minėta, kad socialinis darbas teikia pagalbą sprendžiant kasdienes gyvenimo problemas. Tačiau visų pirma tokią pagalbą neatlyginamai ir be specialaus išsilavinimo teikia vienas kitam šeimos nariai, kaimynai, religinės bendruomenės nariai, netgi atsitiktiniai praeiviai.

Tačiau nepaisant visko, socialinis darbas modernioje visuomenėje egzistuoja kaip atskira profesija.

Literatūroje jau pasirodė publikacijų, kuriose bandoma apibrėžti socialinį darbą kaip profesinę veiklą. J. Vaitkevičius teigia, kad „socialinių pedagogų bei socialinių darbuotojų uždavinys – užtikrinti globotinių normalias veiklos, gyvenimo sąlygas socialinėje kultūrinėje aplinkoje. Socialinis pedagogas, socialinis darbuotojas privalo sugebėti užtikrinti socialinę-psichologinę paramą socializuojant, grąžinant į visuomenę iš jos išklydusius žmones“ (Vaitkevičius, 1995, p. 240). R. Dobranskienės supratimu: „Socialiniai pedagogai yra specialistai, padedantys spręsti pedagogines, socialines žmonių problemas. Jie, tarpininkai tarp visuomenės, įvairių institucijų ir individo, rūpinasi žmonių santykių visuomenėje harmoningumu“ (Dobranskienė, 2000, p. 66). V. Kučinskas atkreipia dėmesį į labai svarbų dalyką, kad socialinis darbas – kompleksinė veiklos sritis, todėl turi būti nagrinėjama atsižvelgiant į šiuolaikinius politinius socialinius, ekonominius, edukacinius, sveikatos apsaugos ir kitus pokyčius Lietuvoje (Kučinskas, 2000).

Iš to išplaukia dvi svarbios išvados: 1) Socialinis darbas neatsiejamas nuo konkrečios visu-

omenės ir jos situacijos; 2) Socialiniams darbuotojams tenka individo (individų grupės) ir visuomenės institucijų tarpininko vaidmuo.

Tad norėdami toliau gilintis į tai, kas yra socialinis darbas, turime žvelgti sociologiniu žvilgsniu ir klausiti: kaip yra sutvarkyta visuomenė, kurioje socialinis darbas tapo neišvengiamas ir visuotinai pateisinamas? Ir kodėl šandienėje visuomenėje kyla tarpininkavimo tarp individų ir pačios visuomenės poreikis? Taip pat mums labai svarbus klausimas – kokia socialinio darbo situacija Lietuvoje?

Bandydami atsakyti į šiuos klausimus, remsimės vokiečių sociologo Niklas'o Luhmanno išplėtotą socialinių sistemų teorija ir kitais autoriais, pasitelkiančiais šią teoriją.

Tyrimo objektas – socialinio darbo sistema.

Tyrimo tikslas – apibrėžti socialinį darbą kaip profesinę veiklą modernioje visuomenėje, įvardyti jos funkcijas, veiklos sritis ir tikslus. **Tyrimo metodas** – analitinis, lyginimo ir sintezės.

Šio straipsnio tikslas: pristatyti socialinių sistemų teorijos pagrindus¹; apibrėžti socialinį darbą socialinių sistemų teorijos požiūriu; įvardyti pagrindines socialinio darbo veiklos sritis modernioje visuomenėje; aptarti socialinio darbo situaciją Lietuvoje.

1. Socialinių sistemų samprata socialinių sistemų teorijoje

Socialinių sistemų teorija remiasi garsių Čilės biologų F. J. Varela ir H. R. Maturana atradimu, kad gyvi organizmai egzistuoja kaip uždaros, pačios iš savęs besivystančios sistemos. (Maturana, Varela, 1984). Paprasčiausias pavyzdys yra medžio sėkla, kuri išauga į medį tik pagal jai

¹ Socialinių sistemų teorija yra labai kompleksinė teorija. Dėl ribotų straipsnio galimybių pateikiami tik esminiai šios teorijos fragmentai.

būdingą ir joje užkoduotą informaciją. Ši informacija yra giluminė sistemos struktūra, kuri yra uždara ir visiškai nepriklausoma nuo išorinės aplinkos. (Svarbu pabrėžti, kad kalbant apie sistemų uždaramą, turima galvoje būtent giluminė, bazinė sistemos struktūra. Šiaip sistemoms yra būtinas ir kontaktas su aplinka, pavyzdžiui, medžio sėklai reikia dirvos, vandens, mineralų ir pan.)

Iš čia kyla dvi pamatinės sistemų teorijos sąvokos: *autopoezė* (pati save kurianti) ir *savireferencija* (pati į save nukreipta). Varela ir Maturana teigia, kad *visos gyvos sistemos yra autopoetinės ir savireferencinės*.

Šitomis išvalgomis remiasi N. Luhmannas plėtodamas socialinių sistemų teoriją.

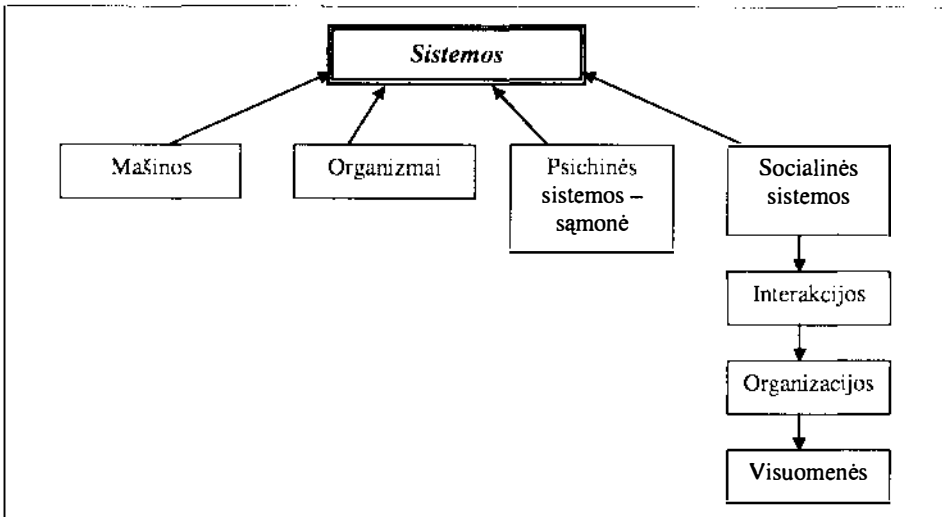
Jis skiria kelių rūšių sistemas (Luhmann, 2002, p. 16) (1 pav.).

Tačiau daugiausia N. Luhmanno teorijoje dėmesio skiriama psichinėms ir ypač socialinėms sistemoms.

Sistemų teoretikų (ne tik N. Luhmanno) supratimu, psichinės sistemos (žmogaus sąmonė) ir socialinės sistemos (interakcijos tarp dviejų žmonių; grupės; organizacijos; visuomenės) taip

pat yra *autopoetinės* (kuriančios pačios save) ir *savireferencinės* (nukreiptos pačios į save). Žmogaus sąmonė, t. y. psichinė sistema, yra uždara, tik pati sau suprantama ir pati save kurianti sistema. Psichinė sistema operuoja per mąstymą. O socialinė sistema yra tik žmonių komunikacija. Socialinė sistema kuria save iš prieš tai buvusios komunikacijos ir tik per tai yra paaiškinama. Taigi socialinė sistema yra autopoetinė ir savireferencinė. Labai svarbu atkreipti dėmesį, kad sistemų teorija laikosi griežtos pozicijos, kad *socialinės sistemos susideda tik iš komunikacijos*, bet ne iš asmenų, kurie dalyvauja komunikacijoje. Tai galima iliustruoti paprastu pavyzdžiu: niekas negali žinoti, ką mąsto žmogus, kuris šiuo metu komunikuoja su kitais žmonėmis. Pažvelgti į svetimą sąmonę neįmanoma. Įmanoma žinoti tik tą žmogaus sąmonės dalį, apie kurią jis atvirai komunikuoja. Ir nors komunikacija be asmenų neįmanoma ir žmogaus sąmonė be komunikacijos taip pat, tačiau, pagal sistemų teoriją, – tai dvi atskiros, uždaros ir tik pačios iš savęs paaiškinamos sistemos (Bommes, Scherr, 2000).

Psichinėms ir socialinėms sistemoms bendra yra tai, kad jos „dirba“ su prasme. Todėl jos dar

1 pav. Sistemų rūšys pagal N. Luhmanną

vadinamos *prasmės sistemomis*. Sistemos atsiri- boja nuo savo aplinkos ir nuo kitų sistemų savo specifine prasme. Prasmė apibrėžia atskiros sis- temos ribas. Taigi socialinės sistemos riba yra jos prasmės riba. Pavyzdžiui, studentų kursas yra socialinė sistema, kuri susideda iš studentų ko- munikacijos (ne iš jų sąmonių!). Šios socialinės sistemos specifinė prasmė yra kartu studijuoti, pa- vyzdžiui, psichologiją. Ši prasmė ją riboja nuo ki- tų studentų. Ši socialinė sistema išsirs, kai nebe- liks prasmės, kuri ją jungia, pavyzdžiui, kai bus baigtos studijos. Būtų galima teigti, kad visos so- cialinės sistemos egzistuoja dėl tam tikros pras- mės, kuri pirmiausia jai pačiai yra prasminga.

Lygiai taip pat sąmonė – žmogus gali mąstyti ir mąsto tik tai, kas jam yra suvokiama ir turi jam būdingą prasmę. Visa kita lieka jo sąmonės aplinka ir nepatenka į jo prasmės sistemą. Taigi *sistemų ribos yra lyg kokie selektyvūs mecha- nizmai*, kurie leidžia į sistemą patekti tik jai pačiai būdingai ir suvokiamai prasmei.

Iš to tampa aišku, kad prasmės sistemų užda- rumas ir savireferencija yra sąlyginiai dalykai (grynas uždaramas ir savireferencija neįmano- mi). Psichinės sistemos (sąmonė) ir socialinės sistemos kontaktuoja su aplinka. Šis kontaktas yra būtinas atskiros sistemos evoliucijai (pvz., žmogaus sąmonei vystytis turi įtakos socialiniai kontaktai). Tačiau tik sistemos vidinė logika – jos operuojama prasmė – nulemia, kuriai aplin- kos daliai sistema atsiveria, o kuriai lieka užda- ra. Sistemų kontaktas su jų aplinka (arba kito- mis sistemomis) sistemų teorijoje yra vadinamas *struktūrine jungtimi* (H. Willke, 1999).

Sistemos gali būti elementarios ir kompleksiš- kos. Psichinės sistemos yra labai didelio komplek- siškumo sistemos. Socialinės sistemos – taip pat. Sistemos kompleksiškumas priklauso nuo galimų sistemos elementų ryšių masto: kuo daugiau ko- munikacijos dalyvių, tuo didesnis ir intensyvesnis komunikacijos tinklas. Taigi, pavyzdžiui, visuo-

menės yra begalinio kompleksiškumo sociali- nės sistemos. (Socialinis darbas, kaip socialinė sistema, taip pat yra labai didelio kompleksiš- kumo komunikacijos tinklas.) Svarbu pabrėžti, kad kuo kompleksiškesnė socialinė sistema, tuo daugiau prasmės ji sugeba operuoti, o tai padidi- na jos pajėgumą stebėti aplinką ir reaguoti į ją.

2. Socialinių sistemų diferencijavimosi būdai

N. Luhmannas (1997) savo socialinių sistemų teorijoje skiria tris socialinių sistemų diferenci- javimosi arba kitaip – sistemų organizavimosi būdus. Minėtus diferencijavimosi būdus N. Luh- mannas iliustruoja pasitelkdamas visuomenės (tačiau tie patys diferencijavimosi būdai egzis- tuoja ir organizacijų lygmeniu).

Aptarsime kiekvieną diferencijavimosi būdą.

1) *Segmentinis diferencijavimasis, arba seg- mentinė visuomenė*

Tai pirmą kartą, bendruomeninės santvarkos visuomenė. Ši visuomenė, kaip socialinė siste- ma, susideda iš lygiaverčių segmentų (pvz., gen- čių, šeimų, kaimų). Atskiri segmentai yra lygia- verčiai tuo požiūriu, kad nė vienas nėra viršesnis už kitą. Dėl katastrofos ar kitokio pavojaus su- naikinus vieną segmentą (pvz., gentį), visuome- nė, kaip socialinė sistema, egzistavo toliau.

Atskiras žmogus buvo visiškai integruotas į tokią visuomenę. Jo priklausymą genčiai ar šei- mai lėmė gimimas arba santuoka, kad jis būtų laikomas visaverčiu segmento nariu. Jeigu dėl tam tikrų pažeidimų žmogus buvo atribojamas nuo savo genties ar šeimos – tai jam reiškė mirtį. Nepriklausant segmentui išgyventi nebuvo įma- noma. Socialinių darbuotojų pirmą kartą san- tvarkoje nebuvo. Pagalba buvo organizuojama abipusiškumo principu pagal poreikį. Padeda- ma buvo visiems be išimties ir visi buvo įparei-

goti padėti. Ši taisyklė buvo egzistenciškai svarbi atskiram segmentui išlikti.

2) *Hierarchinis diferencijavimosi būdas, arba hierarchinė visuomenė*

Kaip žinoma, viduramžių hierarchinė visuomenė buvo pasidalijusi į atskirus, vienas kitam pavaldžius luomus. Tokią visuomenę dažnai valdė vienas asmuo arba viena šeima (dinastija). Įsakymai buvo nuleidžiami iš viršaus į apačią, buvo paklustama iš apačios į viršų. Atskiras žmogus buvo visiškai integruotas į savo luomą, kuriame gimė. Pakilti į aukštesnį socialinį sluoksnį praktiškai buvo neįmanoma (pvz., iš valstiečių luomo į kilmingųjų), taip pat nusileisti vienu sluoksniu žemiau. Jeigu kilmingasis dėl pažeidimų ar nuskurdimo iškrisdavo iš savo luomo, jis iškrisdavo ir iš visuomenės. Tai dažnai reiškė mirties nuosprendį.

Pagalba hierarchinėje visuomenėje buvo organizuojama kitaip nei segmentinėje. Buvo skiriami vadinamieji geri ir blogi vargšai. Geri vargšai skurdo dėl žemos savo luomo padėties, jie nebuvo smerkiami ar kaltinami dėl jų vargano gyvenimo. Geri vargšai susilaukdavo pagalbos iš aukštesniųjų sluoksnių išmaldos ar kitokios materialinės paramos principu. Tai vadinamieji gailestingumo darbai, paremti religine motyvacija. Padėti vargšams buvo būtina, siekiant sielos išganymo. Tačiau šios pagalbos tikslas nebuvo padėti vargšams pakilti į aukštesnį luomą! Jeigu hierarchinėje visuomenėje būtų išnykęs vienas luomas, subyrėtų pati visuomenė. Tikslas buvo išlaikyti žmones tame pačiame luome, nors jie ir labai apgailėtinais gyventų.

Blogi vargšai buvo valkatos, plėšikai ir visi kiti, kurie dėl įvairių priežasčių buvo iškritę iš savo luomo, netekę statuso, gyvenamosios vietos, pripažinimo. Jie buvo kontroliuojami, persekiojami, smerkiami, žudomi. Jokia pagalba jiems nebuvo teikiama.

3) *Funkcinis diferencijavimosi būdas, arba funkcinų sistemų visuomenė*

Tai moderni visuomenė, pasidalijusi į funkcines sistemas: teisės, politikos, ekonomikos, švietimo, sveikatos apsaugos, religijos, meno, mokslo, žiniasklaidos, sporto ir t. t. Visos šios sistemos yra skirtingo dydžio ir skirtingos svarbos, tačiau nėra viena nėra pagal hierarchijos principą valdanti visas kitas arba bent dalį jų. Kiekviena funkcinė sistema atlieka visuomenėje tam tikrą specifinę funkciją, kuri yra būtina visuomenei egzistuoti, todėl jos vadinamos funkcinėmis sistemomis. Švietimo sistema rūpinasi švietimu. Ji vienintelė visuomenėje yra atsakinga už šios funkcijos atlikimą. Ekonomikos sistema rūpinasi produkcija ir kuria darbo vietas. Politikos sistema priima politinius sprendimus, reikalingus visuomenei. Teisinė sistema prižiūri įstatymų, t. y. nustatytų normų, laikymąsi. Sveikatos apsaugos sistema atsakinga už visuomenės narių sveikatą ir t. t. Svarbu pažymėti, kad nors šios funkcinės sistemos, kaip ir visos socialinės sistemos, yra uždaros ir komunikuoja tik pagal joms specifinę prasmę, tačiau jos yra priklausomos viena nuo kitos egzistavimo. Pavyzdžiui, mokykla gali tik tuomet užsiimti švietimu ir vaikų ugdymu, t. y. vykdyti jai vienai būdingą funkciją, jei vaikai ateis į mokyklą apsirengę, pavalgę ir turės kur po pamokų sugrįžti – tai yra šeimą ir namus. Kad taip būtų, jų tėvai turi sėkmingai dalyvauti ekonomikos sistemoje ir uždirbti pinigų. Tam, kad galėtų sėkmingai dalyvauti ekonomikos sistemoje, jie turi būti baigę mokyklą ir turėti profesiją. Taigi ekonomikos sistema yra priklausoma nuo švietimo sistemos, ir atvirkščiai. Atskira funkcinė sistema gali tik tuomet vykdyti, gilintis, specializuotis ir įgyvendinti jai patikėtą funkciją, jei kitos svarbios funkcijos bus atliekamos kitų sistemų.

Žmogus tokioje visuomenėje, kitaip nei segmentinėje ar hierarchinėje visuomenėse, nėra visiškai integruotas į jokią iš minėtų funkcinų sis-

temų. *Tai yra esminė modernios visuomenės patirtis, kad individai nėra savaime (dėl gimimo, santuokos ar kt.) socialinių sistemų dalis (Bommes, Scherr, 2000).* N. Luhmanno teigimu, dėl šios priežasties nebelieka prasmės kalbėti apie integraciją, nes jos modernioje visuomenėje nebėra. Jis įveda *inkliuzijos* ir *ekskliuzijos* sąvokas apibrėžti individų dalyvavimą socialinėse sistemose. N. Luhmanno nuomone, modernioms visuomenėms yra būdingas *inkliuzijos universalizmas*, t. y. kiekvienas individas teoriškai gali dalyvauti (inkliuzija) visose visuomenės funkcinėse sistemose. (Pagrindinėse sistemose – švietimas, ekonomika, sveikatos apsauga ir pan. – individai netgi privalo dalyvauti, kad užsitikrintų savo egzistenciją). Tačiau inkliuzijos universalumas įmanomas tik kai egzistuoja *ekskliuzija*. Visuomenės nariai gali bet kada pasitraukti (*ekskliuzija*) ir nedalyvauti funkcinėse sistemose. Taigi inkliuzija yra apibrėžiama per *ekskliuziją* ir tik šiuo atveju turi savo prasmę. Individai funkcinėse sistemose dalyvauja tik iš dalies, atlikdami tam tikrą *vaidmenį*, kurio reikia konkrečiai funkcinėi sistemai (mokinio, darbuotojo, darbdavio, paciento, rinkėjo, televizijos žiūrovo ir pan.). Tačiau nė vienai funkcinėi sistemai nereikia individo visiškos integracijos. (Išskyrus intymios komunikacijos sistemas (šeima), tačiau šios socialinės sistemos yra specifinės ir turėtų būti aptariamoms atskirai.) Galima teigti, kad individo socialinį individualumą nusakoma jo inkliuzijų ir visuomenės funkcinės sistemos ir *ekskliuzijų* istorija. Tai – biografija, kuri yra modernios visuomenės reiškinys. Segmentinėje ir hierarchinėje visuomenėse biografijos, dabartiniu supratimu, nebuvo.

3. Socialinis darbas socialinių sistemų teorijos požiūriu

Iš kur modernioje visuomenėje kyla pagalbos poreikis? Juk *ekskliuzija* pati savaime nereiškia

nieko blogo (pvz., sėkmingas mokyklos ar universiteto baigimas taip pat yra *ekskliuzija*, šiuo atveju, iš švietimo sistemos. Arba jei šeima yra pasiturinti ir jos nariams nereikia dirbti, tai greičiau laimė nei nelaimė). Tačiau, minėta, daugumai žmonių yra būtina dalyvauti svarbiausiose funkcinėse sistemose norint užsitikrinti sėkmingą egzistenciją. Kiekviena funkcinė sistema turi atitinkamas dalyvavimo joje *sąlygas* (pvz., norint dirbti gydytoju, reikia baigti medicinos studijas; norint pirkti, reikia turėti pinigų, ir t. t.). Jei individas šių sąlygų neišpildo, jis nepakliūna į sistemą arba iš jos iškrenta. Problemų turi tie individai, kurie turi neigiamą ir ilgą *ekskliuzijų* istoriją, t. y. biografiją (nebaigė mokyklos, neišgijo specialybės, neturi darbo, dėl to neturi medicininio draudimo, negali įsigyti gyvenamojo ploto ir t. t.).

Taigi, viena vertus, *ekskliuzija* yra funkcinės diferenciacijos būtina sąlyga, kita vertus, – ji reiškia tos pačios funkcinės diferenciacijos (modernios visuomenės) neigiamus padarinius konkreitiems individams (Bommes, Scherr, 2000).

Galime teigti, kad pagalbos poreikį (t. y. problemas) skatina pati moderni visuomenė dėl savo struktūros (pasiskirstymo į funkcinės sistemas). Kitaip tariant, pati moderni visuomenė yra savo individų problemų „kaltininkė“. (Beje, reikia pripažinti, kad kasdieniame gyvenime dažniausiai vyrauja kitokia nuomonė: dėl atskirų asmenų nepavykusio gyvenimo yra kaltinama ne moderni visuomenė, bet patys problemų paliesiti žmonės.)

Kiekviena moderni visuomenė padedama valstybės (valstybė yra specifinė visuomenės organizavimo forma) ir individų *ekskliuzijos* / *inkliuzijos* problemas reaguoja dvejopai (Bommes, Scherr, 2000; Wagneris, 2003):

- 1) sukuria pirminę, generalizuotą socialinės apsaugos sistemą;
- 2) inicijuoja socialinį darbą – antrinę socialinės apsaugos sistemą.

Pirminės socialinės apsaugos sistemos reikia dėl to, kad dalis visuomenės narių dėl įvairių priežasčių neišpildo ar negali išpildyti inkliuzijos ir funkcines sistemas sąlygų. Todėl valstybė imasi *moderatorės* vaidmens spręsti bendriausias inkliuzijos / ekskliuzijos problemas. Todėl kiekviename modernioje valstybėje dirbantys asmenys privalo mokėti socialinį draudimą, kuris nedarbo arba senatvės nedarbingumo atveju užtikrina egzistenciją. Lygiai taip pat yra sveikatos draudimo srityje. Tokią pačią funkciją atlieka ir socialinių pašalpų sistema.

Šios generalizuotos (per draudimus ir materialines išmokas organizuojamos ir visiems galiojančios) socialinės apsaugos sistemos tikslas – suteikti būtiniausias išteklius, kad, ištikus pavojui, individas turėtų galimybę išgyventi ir po kurio laiko vėl grįžti į atitinkamas funkcines sistemas (pvz., darbo birža moka nedarbo pašalpą, kol asmuo vėl gali dalyvauti darbo rinkos sistemoje ir užsidirbti pinigų).

Pirminė socialinės apsaugos sistema nėra socialinis darbas. Tai socialinės politikos ir atitinkamų valstybės administruojančių institucijų uždavinys.

Socialiniam darbui, kaip veiklos sričiai, tenka *antrinės socialinės apsaugos* vaidmuo. Socialiniai darbuotojai dirba su tais konkrečiais asmenimis ir atvejais, kuriems neužtenka pirminės, generalizuotos socialinės apsaugos, kad jie vėl patys savarankiškai galėtų įsitraukti į atitinkamas funkcines sistemas. Taigi socialinis darbas, kaip pagalbos organizavimo veikla, įgauna pakitusią prasmę, nei buvo segmentinėje ar hierarchinėje visuomenėse: „Socialinis darbas modernioje visuomenėje nepadeda tiesiogiai dalydamas išteklius pagalbos reikalingiems individams, tačiau sudaro individams galimybes patekti į atskiras funkcines sistemas, kuriose esamas poreikis yra patenkinamas“ (Bommes, Scherr, 2000, p. 89).

Iš to aiškėja, kad socialinis darbas, kaip profesija, imasi vadinamosios *pedagogizuotos pagalbos*, kurios tikslas – keisti individo ar individų grupės gyvenimo būdą, kad jie vėliau galėtų savarankiškai organizuoti savo gyvenimą visuomenėje. Taigi socialinis darbas teikia pagalbą per *intervenciją* ir atskiro asmens ir jo socialinės sistemos gyvenimą.

Labai svarbu pažymėti, kad socialinis darbas, kaip profesija (parengti specialistai, profesionalus ir atlyginamas darbas), galėjo atsirasti tik modernioje visuomenėje, kai nebeliko abipusiškumo principo teikiant pagalbą ir egzistuoja pirminė socialinės apsaugos sistema. „Tik modernių valstybių socialinės apsaugos sistema suteikia socialiniam darbui laisvę nukreipti žvilgsnį į atskirus probleminius atvejus ir kurti specifinius socialinio darbo veiklos modelius, nes socialiniam darbui nebereikia rūpintis materialinių išteklių – maisto, gyvenamosios vietos, pinigų, gydymo ar drabužių aprūpinimu“ (Bommes, Scherr, 2000, p. 140).

4. Socialinio darbo veiklos sritys modernioje visuomenėje

Bommes ir Scherr įvardija tris pagrindines socialinių darbuotojų veiklos modernioje visuomenėje sritis:

- *Pagalba išvengti ekskliuzijos* (pvz., mokyklos socialiniai pedagogai, kurie dirba su mokymosi ir auklėjimo sunkumų turinčiais, mokyklos nelankančiais mokiniais. Jų tikslas – padėti tokiems mokiniams neiškristi iš švietimo sistemos).
- *Parama asmenų inkliuzijai* (pvz., socialinis darbuotojas dirba su aštuoniolikos metų jaunuoliu, išėjusiu iš globos namų. Jis padeda jaunuoliui jo pirmuoju savarankiško gyvenimo laikotarpiu).
- *Ekskliuzijos administravimas* (nors socialinio darbo aukščiausias tikslas yra įgalinti

žmogų savarankiškam gyvenimui, tačiau visuomet yra atvejų, kai nebelieka vilties pasiekti šį tikslą. Pavyzdžiui, darbas pensiuose žmonėms, turintiems labai sunkią proto ir fizinę negalią. Arba darbas nakvynėse namuose benamiams, kurie nenori ar nebegali keisti savo gyvenimo būdo).

Remdamasis tuo H. Wagneris (2003) įvardija esmines socialinių darbuotojų kompetencijas:

1. Viena iš svarbiausių kompetencijų – pažinti ir nuolat analizuoti funkcines sistemas ir inkluzijos į jas sąlygas. Savaime suprantama, kad vienas žmogus nesugebės būti visų visuomenės funkcinių sistemų specialistas. Tačiau tie socialiniai darbuotojai, kurie dirba su bedarbiais jaunuoliais, turi labai gerai išmanyti darbo rinkos sistemą, jos specifiką ir reikalavimus. Dirbantieji su sunkiai auklėjamais mokiniais turi būti švietimo sistemos specialistai ir t. t.
2. Kita kompetencija – gebėjimas sukurti ir palaikyti interakciją su asmeniu. Tai psichologinės, pedagoginės žinios, komunikaciniai gebėjimai. Žinios apie skirtingus socialinio darbo intervencijos metodus.
3. Ir trečia kompetencija – gebėjimas inicijuoti valstybės socialinės politikos pokyčius. Socialinis darbas, kaip sistema, nuolat stebi ir praktiškai susiduria su pagalbos poreikio visuomenėje apraiškomis. Socialinio darbo vienas iš tikslų yra signalizuoti apie atskirų visuomenės grupių poreikius, atstovauti jų teisėms ir interesams ir taip daryti įtaką formuojant valstybės socialinę politiką. Šiuo atveju socialiniams darbuotojams tenka politinio mandato vaidmuo, ypač dėl tų visuomenės grupių, kurios pačios negali pasirūpinti savo interesais (pvz., neįgalieji; beglobiai vaikai; šeimos, gyvenančios žemiau skurdo ribos; apleisti vienišenišiai ir pan.).

5. Socialinio darbo situacija Lietuvoje

Remdamiesi socialinių sistemų teorijos įžvalgomis, aptarkime socialinio darbo situaciją Lietuvoje.

Lietuvos visuomenė jau trylika metų išgyvena gilų ir visapusišką transformacijos laikotarpį: iš totalitarinės visuomenės į demokratinę, modernią visuomenę.

Transformacijos laikotarpis, sistemų teorijos supratimu, – tai laikotarpis, kai visuomenėje diferencijuojasi ir susiformuoja tam tikros funkcinės sistemos. Reikia pažymėti, kad daugelis šių sistemų yra naujos Lietuvos visuomenei arba transformacijos laikotarpiu įgyja visiškai kitą turinį, nei buvo totalitarinės visuomenės laikais. (Pvz., ekonomikos sistema dabar vadovaujasi rinkos, o nebe plano ekonomikos dėsniais. Politikos sistema iš vienpartinės sistemos tapo daugiapartinė, demokratiniiais rinkimais ir atstovavimu grindžiama sistema. Teisės sistemos turinys turėjo būti pakeistas iš esmės. Sveikatos apsaugos sistema, kaip ir švietimo sistema, jau išgyveno kelias reformas.) Prisiminus N. Luhmanno teiginį, kad socialinės sistemos yra komunikacijos sistemos, galima suprasti, kad atskirų funkcinių sistemų diferencijavimasis visuomenėje yra nuolatinis komunikacijos procesas, kuriam reikia daug laiko ir pastangų.

Taip pat akivaizdu, kad transformacijos (t. y. funkcinių sistemų diferencijavimosi) laikotarpiu daugybė visuomenės narių patyrė neigiamus inkliuzijos / ekskliuzijos padarinius. Tai skatino pagalbos poreikį, kurio prasmė ir uždaviniai skiriasi nuo totalitarinės valstybės laikais egzistavusio pagalbos poreikio.

Jaunai demokratinėi valstybei tenka sunkus inkliuzijos / ekskliuzijos į atskiras funkcines sistemas moderatorės vaidmuo. Pasitelkus socialinę politiką yra kuriama pirminė socialinės apsaugos sistema. Tačiau kadangi visuomenės

ekonomikos sistema nėra visiškai pajėgi ir dar vis diferenciacijos veikiama sistema, valstybei trūksta lėšų organizuoti socialinės apsaugos sistemą.

Valstybė inicijuoja ir socialinį darbą kaip anterinę socialinės apsaugos sistemą individų inkluzijos / ekskluzijos problemoms spręsti. Pastaraisiais metais jaučiama labai didelė socialinių darbuotojų rengimo ir naujų socialinio darbo organizacijų steigimo ekspansija. Taip pasireiškia visiškai kita socialinio darbo, kaip profesijos, raidos tendencija nei Vakarų Europos valstybėse. Ten socialinis darbas yra ilgamečio evoliucinio proceso padarinys. Lietuvoje, kaip ir kitose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, anot Billo Jordano: „Socialinis darbas yra tam tikro krizės periodo, t. y. transformacijos iš komunizmo į kapitalizmą, produktas“ (Jordan, 2001, 1642)

Iš socialinių sistemų teorijos žinoma, kad socialinis darbas gali atsirasti tik kai visuomenėje egzistuoja pirminė socialinės apsaugos sistema. Ji leidžia plėtoti socialinio darbo profesijai, kurios tikslas – ne materialinių išteklių užtikrinimas, o pedagoginės pagalbos teikimas – per intervenciją siekiant keisti individo ar individų grupės gyvenimo būdą.

Lietuvoje pirminė socialinės apsaugos sistema egzistuoja. Tačiau materialinių išmokų, kurios yra skiriamos individams neįgalumo, nedarbo ir kitais atvejais, nepakanka užtikrinti bent minimalius individo poreikius. Ši situacija yra sunki ne tik problemų ištiktiems asmenims. Tačiau tai ir viena iš pagrindinių kliūčių plėtoti socialiniam darbui kaip profesijai. Socialinis darbuotojas, norėdamas padėti žmogui ar žmonių grupei, negali dirbti tiesioginio savo darbo (intervencijos), tačiau yra priverstas ieškoti papildomų materialių išteklių, kad būtų užtikrinta bent minimali jo klientų egzistencija. (Palyginti: mokytojui būtų sunku dirbti tiesioginį savo darbą, jei jis nuolat turėtų rūpintis, kad jo moki-

niai gautų pavalgyti, apsirengti ir turėtų namus. Gydytojai neturėtų laiko gydyti pacientų, jei turėtų rūpintis jų maitinimu ir kitomis egzistencinėmis problemomis, pan.) Todėl socialinis darbas Lietuvoje daug kam asocijuojasi su labdaros dalijimu, vargšų maitinimu, slaugės darbu. Tai svarbūs uždaviniai, tačiau tam nereikalingos aukštosios mokyklos studijos.

Socialinis darbas, kaip profesija, remiasi funkcinų sistemų inkluzijos / ekskluzijos sąlygų ir jų padarinių (problemų) individams *stebėjimu* ir *refleksija* (įvertinimu). Užtrunka daug laiko, kol atsiranda pakankamai specialistų, kurie galėtų tinkamai įvardyti visuomenėje vykstančius poslinkius ir iš jų kylantį pagalbos poreikį. Dar daugiau laiko ir pastangų reikia parengti naujus specialistus. Šitai paaiškina, kodėl Lietuvoje profesionalių socialinių darbuotojų rengimas turinio požiūriu dar vis labai silpnas.

Tai ne vienintelė socialinių darbuotojų rengimo problema. Lietuvoje socialiniai darbuotojai dažniausiai rengiami universitetuose. Absolventai įgyja bakalauro ar magistro akademinį išsilavinimą. Tačiau socialinis darbas yra grynai praktinio pobūdžio profesija (socialiniai darbuotojai labai retai dirba akademinėje srityje). Kol kas socialinio darbo praktikoje neaišku, kurios užduotys turėtų būti atliekamos bakalauro, o kurios – magistrų socialinių darbuotojų. Be to, tyrimai rodo, kad socialiniams darbuotojams, baigusiems aukštosios mokyklos studijas, ypač trūksta praktinių įgūdžių (intervencijos metodai), kurie, beje, yra jų veiklos pagrindas (J. Buzaitytė-Kašalynienė, 2003). Reikia pažymėti, kad universitetuose mokymasis iš praktikos (praktikos vietose) vertinamas ne taip aukštai kaip akademinis, auditorinis darbas (išskyrus medicinos studijas). (Beje, su šia problema susiduria visos praktinio pobūdžio profesijos: psichologija, pedagogika ir pan.) Sistemų teorija padeda giliau suprasti šią problemą.

Mokslo sistemos (universitetai yra jos dalis) pagrindinė prasmė ir logika yra tiesos paieška. Tam padeda visi mokslinių tyrimų metodai. Mokslo sistema, norėdama užsiimti mokslu, turi atsiriboti nuo visų kitų problemų ir palikti jas spręsti kitoms funkcinėms sistemoms. Tai paaiškina universitetų atotrūkį nuo praktinės veiklos. Socialiniam darbui rūpi kita prasmė nei mokslo sistemai. Socialinio darbo sistemos prasmė – pagalbos organizavimas visuomenėje. Savaime suprantama, kad praktinė veikla be mokslo (ir atvirkščiai) negali plėtotis. Tačiau socialinių sistemų teorija moko, kad būtina atkreipti dėmesį į tai, jog skirtingos sistemos komunikuoja pagal skirtingą prasmę ir veikia tik pagal joms būdingą logiką. Norint rasti protingą išeitį, reikia atskleisti, perprasti atskirų sistemų logikas. Tad permąstant socialinių darbuotojų rengimo programas universitetuose, reikėtų ieškoti veiksmingo mokslo sistemos ir praktinės veiklos keliamų uždavinių ryšio.

Kadangi Lietuvoje trūksta profesionaliai dirbančių socialinių darbuotojų, todėl ir socialinio darbo praktika vis dar nuolatinių ieškojimų procese, kuriame dažna klaidų ir nesupratimo, kaip kokybiškai turėtų būti dirbamas socialinis darbas.

Išvados

- Socialinis darbas modernioje visuomenėje yra organizuota pagalbos forma, kuria visuomenė reaguoja į jos pačios sukurtas problemas.
- Socialinio darbo modernioje visuomenėje funkcija – antrinės socialinės apsaugos or-

ganizavimas. Socialinis darbas, kaip profesija, stebi ir vertina individų inkluzijos / ekskluzijos problematiką visuomenėje. Socialinio darbo tikslas – padėti konkretiems individams (individų grupėms) dalyvauti pagrindinėse visuomenės funkcinėse sistemose. Iš to išplaukia, kad socialinis darbas neužsiima pirminių materialinių išteklių užtikrinimu, tačiau teikia pedagoginę pagalbą individams.

- Pagrindinės socialinio darbo veiklos sritys modernioje visuomenėje: pagalba išvengti ekskluzijos; pagalba inkluzijai; ekskluzijos administravimas.
- Socialinis darbas Lietuvoje, kitaip nei Vakarų Europos valstybėse, yra ne evoliucinio kitimo, bet staigios visuomenės kaitos produktas.
- Socialinio darbo, kaip profesijos ir kaip sistemos, vystymąsi stabdo nepakankama pirminė socialinės apsaugos sistema Lietuvoje.
- Lietuvoje trūksta specialistų, gebančių adekvačiai stebėti ir vertinti inkluzijos / ekskluzijos problematiką bei įvardyti pagalbos poreikį visuomenėje. Dėl to naujų socialinių darbuotojų rengimas turinio požiūriu yra silpnas. Todėl ir praktinį socialinį darbą dažnai lydi klaidos ir nesupratimas.
- Jaučiama ryški neatitiktis tarp socialinių darbuotojų rengimo programų ir praktinės veiklos keliamų uždavinių Lietuvoje. Ateityje, permąstant socialinio darbo studijų aukštosiose mokyklose programas, vertėtų ieškoti veiksmingo mokslo sistemos ir socialinio darbo praktikos poreikių ryšio.

LITERATŪRA

1. Bommers M., Scherr A. Soziologie der Sozialen Arbeit. Eine Einführung in Formen und Funktionen organisierter Hilfe. Juventa Verlag, 2000.

2. Buzaitytė-Kašalynienė J. Socialinio pedagogo veikla bendrojo lavinimo mokykloje // Acta paedagogica Vilnensia. 2003, Nr. 10.

3. Galuske M. Methoden der Sozialen Arbeit. Juventa Verlag, 2002.

4. Dobranskienė R. Socialinio pedagogo praktinės problemos // Acta paedagogica Vilnensia. 2000, Nr. 7.

5. Jordan B. Soziale Arbeit in Osteuropa // Handbuch Sozialarbeit/Sozialpädagogik / Otto H.-U., Thiersch H. (Hrsg.). Luchterhand Verlag, 2001.

6. Kučinskas V. Socialinio darbo pagrindai // Acta paedagogica Vilnensia. 2000, Nr. 7.

7. Luhmann N. Die Gesellschaft der Gesellschaft. Bd. 1 und 2. Frankfurt a. M., 1997.

8. Luhmann N. Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie. Frankfurt a. M., 2002.

9. Maturana H. R., Varela F. J. Der Baum der Erkenntnis. Die biologischen Wurzeln des menschlichen Erkennens. München, 1984.

10. Vaitkevičius J. Socialinės pedagogikos pagrindai. Vilnius, 1995.

11. Wagneris H. Sistemų teorija ir socialinis darbas / socialinė pedagogika // Socialinė teorija, empirija, politika ir praktika. 2003, Nr. 2.

12. Willke H. Systemtheorie II. Interventionstheorie. Stuttgart, 1999.

SYSTEM SOZIALE ARBEIT IM KONTEXT DER GESELLSCHAFTLICHEN TRANSFORMATION LITAUENS

Birutė Švedaitė

Zusammenfassung

Im Artikel wird die Frage nach Funktion der Sozialen Arbeit in einer modernen Gesellschaft gestellt. Daraus werden die Ziele und wichtigste Tätigkeitsbereiche der Sozialen Arbeit abgeleitet. Es werden die Situation und Hauptprobleme der Sozialen Arbeit in Litauen dargestellt und analysiert. Theoretischer Hintergrund des Artikels ist moderne Theorie der sozialen Systeme, entwickelt vom deutschen Soziologen Niklas Luhmann.

Ergebnisse lassen sich in solchen Thesen formulieren:

- Soziale Arbeit in einer modernen Gesellschaft ist eine Form, in der moderne Gesellschaft darauf reagiert, dass sie selbst in vielfältiger Weise Hilfsbedürftigkeit erzeugt.
- Funktion der Sozialen Arbeit in einer modernen Gesellschaft ist die Organisation der sozialen Zweitsicherung für Individuen. Soziale Arbeit beschäftigt sich mit der Inklusion / Exklusion Problematik in der Gesellschaft. Ziel der Sozialen Arbeit ist die Ermöglichung der Teilnahme der Individuen an den wichtigsten Funktionssystemen der Gesellschaft.

- Soziale Arbeit in einer modereren Gesellschaft hat drei wichtigste Aufgaben zu erfüllen: Exklusionsvermeidung; Inklusionshilfe; Administration der Exklusion.
- Soziale Arbeit in Litauen ist ein Produkt des gesellschaftlichen Transformationsprozesses, und nicht der evolutionären Entwicklung wie in Westeuropa.
- Eine nicht ausreichende System der sozialen Erst-sicherung in Litauen hindert die Entwicklung von Profession und System Soziale Arbeit.
- Soziale Arbeit bezieht sich auf die Beobachtung und Bewertung der Inklusion / Exklusion Problematik der Individuen in der Gesellschaft. In Litauen mangelt es immer noch an Fachkräfte, um Hilfe-problematik in der aktuellen Gesellschaft qualitativ zu beschreiben. Damit ist inhaltlich schwache Ausbildung von neuen Sozialarbeiter zu erklären.
- Aufgrund der Erfordernisse der sozialarbeitersicheren Praxis, bedarf es die Ausbildung von Sozialarbeiter in Litauen einer neuen Konzipierung.

Įteikta: 2003 09 10

Priimta: 2003 11 27